

**ЗМІНИ У СПІВВІДНОШЕННЯХ МІЖ ТЕНДЕНЦІЯМИ
ДО АНАЛІТИЗМУ / ДО СИНТЕТИЗМУ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст.
(українська мова на загальнослов'янському тлі)¹**

У статті аналізується явище активізації в українській літературній мові новітнього періоду тенденцій як до аналітизації, так і, навпаки, до синтетизації її структури на різних мовних рівнях. Відзначено при цьому дію таких чинників, як а) демократизація та лібералізація мовної діяльності суспільства, б) впливи мовної глобалізації, в) посилення прескриптивних тенденцій «національного» характеру в її коригуванні, а також певною мірою г) посилення присутності «жіночого фактора» в суспільному житті.

Ключові слова: сучасна українська літературна мова, аналітизм, синтетизм, демократизація мови, мовна глобалізація, прескриптивно-пуристичні тенденції в українській мові.

1. Вступні зауваження. У комплексі актуалізованих процесів на різних рівнях сучасної української літературної мови в межах обстежуваного періоду досить помітно увиразнилися вияви структурних тенденцій найзагальнішого характеру — як до аналітизму, так і, навпаки, до синтетизму. Тенденції до аналітизації мають, як відомо, помітно ширший діапазон вияву в структурному розвитку сучасних слов'янських мов і, відповідно, привертають до себе значно більшу увагу з боку дослідників. Вони реалізуються, по-перше, у творенні або активізації вживання складених мовних одиниць — а) слів і словоформ з розчленованим вираженням лексичного і граматичного / словотвірного значень і б) номінативних словосполучень з розчленованим вираженням ономасіологічного базису й ономасіологічної ознаки між окремими словами, по-друге, у зростанні питомої ваги слів з різними ознаками незмінюваності в межах морфологічних і словотвірних парадигм, коли вираження граматичного / словотвірного значення слова залежить від його синтагматичного оточення, включаючи й порядок різних слів або (у межах складного слова) їхніх компонентів. В українській мові тенденції до структурної аналітизації демонструють переважно паралелі з іншими слов'янськими мовами цього періоду — унаслідок: а) демократизації літературних мов в умовах демократизації відповідних суспільств (особливо діяльності ефірних ЗМІ — зокрема, з масовою наявністю прямих, без попереднього запису, ефірів, численних інтерв'ю і т. ін.) і лібералізації в підходах мовних спільнот до ко-

¹ Стаття є скороченим і дещо видозміненим варіантом попередньої статті автора (див.: *Тараненко О. О.* Активізація тенденцій до аналітизму versus до синтетизму в сучасній українській літературній мові (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) // *Мовознавство*. — 2016. — № 5. — С. 3–17; 2016. — № 6. — С. 3–22).

ристування ними (як, зокрема, посилення колоквиалізації літературної мови, так і увиразнення в публічному мовному просторі внаслідок ослаблення «редакторського» контролю та внутрішньої «самоцензури» мовця тих мовних особливостей, що існували й давніше, але не так широко виявлялися); б) процесів мовної глобалізації (під впливом в основному англійської мови); в) у деяких випадках (разом з дією першого з наведених вище чинників) — впливу конкретніших соціальних моментів, а саме посилення ролі жінок і взагалі «жіночого фактора» в суспільному житті (див. у п. 2.1.1 випадки на зразок *знайома папараці, селищна голова*). В окремих же моделях посилення аналітизації — це вияв пошуків образу «автентичної» української мови в загальному контексті активізації дії «національно»-прескриптивних чинників у коригуванні її розвитку (див. у п. 2.1.1. конструкції на зразок «до пані *професор*», у 2.1.3 — про певну активізацію у вжитку форм давноминулого часу та пасивних дієприкметників у предикативній позиції та ін.). Тенденції до структурної синтетизації, у виявах яких українська мова демонструє досить помітну специфіку на загальнослов'янському тлі, пролягають насамперед у загальному руслі дальшої «націоналізації» української мови (у всякому разі в баченні цього напрямку з боку відповідних кіл мовного соціуму); у деяких випадках (разом з дією попереднього чинника) це також вплив конкретніших соціальних моментів — посилення «жіночого фактора» в суспільному житті (див. у п. 3.3.1 випадки на зразок *президентка, слідча*).

2. Посилення тенденцій до аналітизму. Це, як уже відзначалося вище, наслідок, з одного боку, а) насамперед нинішньої експансії до складу української мови масивів іншомовної (як правило, англослов'янської) лексики, коли в її структурі (спочатку в межах масивів самих запозичуваних слів, а потім за цим зразком і в інших випадках) стала посилюватися наявність таких ознак, як незмінюваність слова (і навіть сполучення слів) або його компонента в парадигмах словозміни та словотворення і розростання лексико-граматичних розрядів незмінюваних слів, стрімке зростання наявності складених слів (юкстапозитів) з незмінюваним першим і рідше другим компонентом, б) посилення наявності елементів розмовної мови в публічному мовному просторі в загальному контексті його демократизації і в) в окремих випадках (разом з дією попереднього чинника) — впливу конкретніших соціальних факторів (це насамперед посилення ролі жінок у суспільному житті); з другого ж боку (значно меншою мірою), — посилення вияву тенденцій до дальшої «націоналізації» української літературної мови.

Різка активізація в межах обстежуваного періоду тенденцій до аналітизму на рівнях морфології, синтаксису та словотворення стимулювала увагу до цього явища на матеріалі різних слов'янських мов², що стало продов-

² Див., зокрема: *Гутшмидт К.* Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках // *Jazykovedný časopis.* — 1998. — Roč. 49. N 1–2. — С. 15–26; *Gutschmidt K.* Типологични тенденции // *Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich]* / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole, 2003. — С. 339, 350–355; *Ohnheiser I.* Aktuelle Wortbildung in der Slavia: Kongruenzen und Differenzen // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — S. 58–59; *Savický N. P.* Neologie jako singulární bod jazykovědy // *Česká slavistika 2003 : České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů.* — Praha, 2003. — S. 141–142; *Uličný O.* K deflektivizačním tendencím

женням досліджень його розвитку в літературних мовах слов'янства протягом ХХ століття (особливо це стосується російської мови цього періоду, у якій комплекс відзначених явищ став виявлятися найвиразніше в слов'ян-

ve slovanských jazycích // Ibid.— S. 155–163; *Uličný O.* Poznámky k analytizaci v slovanských jazycích: a ke struktuře jedné české NP s adnominálním genetivem // *Česká slavistika : Příspěvky k XV. mezinárodnímu sjezdu slavistů.*— Praha, 2013.— S. 235–239; у російській мові: *Костомаров В. Г.* Языковой вкус эпохи : Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа.— М., 1994.— С. 201–204; *Ильина Н. Е.* Рост аналитизма в морфологии // *Русский язык конца XX столетия (1985–1995).*— М., 1996.— С. 326–344; *Земская Е. А.* Активные тенденции словопроизводства // *Русский язык [Najnowsze dzieje języków słowiańskich]* / Под ред. Е. Н. Ширяева.— Ополе, 1997.— С. 186–193; *Гловинская М. Я.* Изменения в морфологии и синтаксисе // Там же.— С. 214–229; *Гловинская М. Я.* Активные процессы в грамматике (на фоне других славянских языков) // *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы (мат-лы конф.).*— М., 2003.— С. 415–417; *Акимова Г. Н.* Различные формы проявления аналитизма в современном русском грамматическом строе // *Русистика : Лингвист. парадигма конца XX века.*— СПб., 1998.— С. 86–94; *Валгина Н. С.* Активные процессы в современном русском языке : Учебное пособие.— М., 2001.— С. 250–255; *Брызгунова Е. А.* Тенденция к аналитизму в русском языке: современное состояние // *Общетеоретические вопросы изучения русского языка.*— М., 2003; *Брызгунова Е. А.* Развитие морфологического и синтаксического аналитизма в русском языке // *Русский язык: исторические судьбы и современность.*— М., 2004.— С. 12–13; *Клобуков П. Е.* Введение в морфологию // *Современный русский литературный язык* / Под ред. П. А. Леканта. — М., 2001.— С. 189–194; *Клобуков П. Е.* Неизменяемые словоформы в морфологической системе современного русского языка // *Язык, литература, культура: актуальные проблемы изучения и преподавания.* — М., 2014. — Вып. 10.— С. 45–57; *Князев Ю. П.* «Деграмматикализация» как одно из направлений эволюции русского языка // Ю. П. Князев. *Грамматическая семантика : Русский язык в типологической перспективе.*— М., 2007.— С. 163–177; *Астен Т. Б.* Аналитизм в системе морфологии имени: когнитивный и прагматический аспекты / Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук.— Ростов-н/Д., 2003; *Ryazanova-Clarke L., Wade T.* The Russian Language Today. — London; New York, 1999.— P. 242–259; *Dunn J. A.* The role of English in the development of Modern Russian // *Sprachwandel in der Slavia : Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — P. 90–91; *Belentschikow R.* Unflektierte Adjektive und Wortbildung im heutigen Russischen // *Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia : Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag.*— München, 2004.— S. 131–139; *Nedomová Z.* Tendence k analytizmu v současné ruštině (na materiálu imenných slovních druhů). — Ostrava, 2014. — 260 s.; в українській мові: *Ажнюк Б. М.* Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах // *Мовознавство.* — 2008. — № 2–3. — С. 205–206; *Ажнюк Б.* Екологія мови в Україні: мовна динаміка і пошуки балансу // *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві.*— К., 2012.— С. 16–17; у болгарській мові: *Вачкова К.* Проблеми на стандартизація на българския книжовен език в съвременните условия // *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart* / K. Gutschmidt (Hrsg.).— Thelem, 2002.— С. 212, 219; *Буров С.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика // *Български език.*— 2015.— Год. 62. Кн. 3.— С. 14–15, 17–18; у сербській мові: *Радовановић М.* Српски језик на крају века: имеђу «балканизације» и «европеизације» // 36. Матице Српске за филологију и лингвистику.— Нови Сад, 1997.— Год. 40. № 1.— С. 163; *Hinrichs U.* Das heutige Serbisch // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen...* — Tl. 2.— S. 567; *Hinrichs U.* Analytismus im Serbischen // *Gedenkband in memoriam Pavle Ivić.*— Београд, 2000; у польській мові: *Grybosiova A.* Dynamika zmian językowych o podłożu kulturowym u progu XXI wieku (na materiale polskim) // *Z polskich studiów slawistycznych : Seria 10. Językoznawstwo.*— Warszawa, 2002.— S. 78–79; *Sosnowski W.* Analytic tendencies in Modern Polish and Russian // *Cognitive Studies / Études Cognitive.*— 2011.— Vol. 11.— P. 97–108; див. також на ширшому мовному матеріалі: *Die europäischen Sprachen auf dem Wege zum analytischen Sprachtyp* / Hrsg. von U. Hinrichs unter Mitarbeit von U. Büttner. — Wiesbaden, 2004.— 484 S.; Аналитизм в языках различных типов : Сорок лет спустя.— М., 2006.

ському світі, щодо якої ці тенденції визначаються тепер навіть як основні в цих хронологічних межах у розвитку її морфології та синтаксису³)⁴. Так, у відомій монографії за ред. М. В. Панова в розвитку ознак аналітизму російської морфології виділено такі найпоказовіші процеси, як — в іменниках: «формування нового типу іменників спільного роду» (*врач пришла, наша врач*); у їх відмінюванні — вихід за межі літературної норми родового паритивного («кубометр *лесу*»), значне розростання обсягу невідмінюваних іменників на голосний іншомовного походження, нормативне закріплення невідмінюваності українських прізвищ на **-о** та практична невідмінюваність у реальній мовній практиці російських топонімів на **-ино**, **-ово(-ево)**, різке зростання кількості невідмінюваних ініціальних абревіатур; зростання вживаності нульової флексії у род. мн. іменників чол. р.; у числівниках — ослаблення і спрощення їхньої відмінюваності — як у кількісних, так і в порядкових, у тому числі в складі композитив: *тридцатьчетверка* — танк Т-34 (на фоні регулярних утворень такого типу на зразок *двадцатипятитысячник*), *150*[у вимові: *сто пятьдесят*]-тысячный, різке зростання вживання кількісних числівників у функції неузгодженого означення замість порядкових числівників; у дієсловах — інтенсивне зростання обсягу двовидових дієслів іншомовного походження; формування «нового граматичного класу слів» — незмінюваних (аналітичних) прикметників, до яких віднесено й перші компоненти складених слів на зразок *экспресс-анализ*⁵. Дослідники різних сучасних слов'янських мов, не завжди оперуючи при цьому поняттям аналітизму, але з трактуванням відповідних явищ як виявів тих чи інших внутрішньомовних (зокрема, прагнення до мовної економії) і зовнішніх (насамперед посилення впливів германських мов) факторів також відзначають активізацію тенденцій до обмеження відмінюваності іменників на рівні словозміни (у різних синтаксичних позиціях) і їх незмінюваності на рівні словотворення — наприклад, у польській мові: до заступлення форм кл. в. формами наз. в., невідмінюваності власних назв у функції прикладки при відповідних загальних назвах, обмеження у вжитку в предикативній позиції форм ор. в. на користь наз. в., поширення невідмінюваності іншомовних іменників на **-о** та ін., до поширення явища синтаксичної маскулінізації в назвах осіб жіночої статі за родом занять і соціальним статусом, до заступлення форм род. в. формами знах. в.: «*słuchac towarz*»,

³ Див.: Русский язык и советское общество : Морфология и синтаксис современного русского литературного языка / Под ред. М. В. Панова. — М., 1968. — С. 11–15 та ін.; Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетание). — М., 1966. — С. 95–122; Прокопович Н. Н. Об устойчивых сочетаниях аналитической структуры в русском языке советской эпохи // Мысли о современном русском языке. — М., 1969. — С. 47–57; Бартошевич А. К постановке вопроса об общих тенденциях развития современного русского языка // Z polskich studiów slawistycznych : Seria 6. Językoznawstwo. — Warszawa, 1983. — С. 9–10; Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. — М., 1990. — С. 31–34, 160; Земская Е. А. Черты аналитизма в морфологии разговорной речи // Русская разговорная речь : Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. — М., 1983. — С. 82–101.

⁴ З іншого боку, пор. контраргументи в обговоренні цієї проблеми: Тираспольский Г. И. Становится ли русский язык аналитическим? // Вопр. языкознания. — 1981. — № 6. — С. 38–49; Дуличенко А. Д. Двигается ли русский язык к аналитическому строю? (О лингвистических прогнозах XX века) // Русистика. Славистика. Лингвистика : Festschrift für Werner Lehfeldt zum 60. Geburtstag / Hrsg. von S. Kempgen, U. Schweier, T. Berger. — München, 2003. — С. 109–122.

⁵ Русский язык и советское общество : Морфология и синтаксис...

«nie widzę możliwości»⁶. Увага зосереджується також навколо питання про співвідношення між аналітичними (описовими лексико-фразеологічними) і однослівними номінаціями⁷.

2.1. Морфологія.

2.1.1. Іменники. У межах граматичних категорій цієї частини мови можна констатувати певне розширення розряду іменників спільного роду на позначення осіб (переважно за родом діяльності) — від позначення тільки осіб чоловічої статі до позначення також осіб жіночої статі (як наслідок, з одного боку, розширення участі жінок у суспільній діяльності і поширення гендерного руху в країні, з другого ж, — дальшої демократизації мовної діяльності та посилення нормотворчих тенденцій). Наприклад, у визначенні подвійної родової належності (ч. і ж.) іншомовних невідмінюваних іменників на голосний: *гринго, зомбі, круп'є, кутюр'є, папараці, профі, чичероне* (УОС-09, СУМ-20)⁸ (хоча нові запозичення такого роду, як і давніше, розпочинають своє життя в українській мові звичайно в чол. р., незважаючи на представленість у межах відповідного поняттєвого комплексу й жінок: *бариста, сомельє, сек'юриті*, а також *еті* — так звана снігова людина); іменників першої відміни: *суддя, ч. і ж.* (УОС-09), *урка (вурка), ч. і ж.* (СУМ-20). Заяви про те, що іменники на зразок *аташе* або *суддя* мають бути не тільки чол., а спільного чол. і жін. р., лунають, природно, і з позицій гендерної лінгвістики⁹ (на сучасному рівні мовної свідомості належність їх також до категорії жін. р. є, безперечно, цілком можливою щодо назв особи жіночої статі за її родом занять, посадою, але проблематичною щодо назв самих занять, посад, що їх можуть виконувати, посідати в тому числі й особи жіночої статі, пор., наприклад: *знайомий / знайома суддя*, але «*вибори міського судді*»). (Див. також у п. 3.3.1 випадки на зразок *президентка, слідча*.)

⁶ Див., зокрема: *Handtke K. Przyczyny ograniczenia fleksji nominalnej we współczesnej polszczyźnie // Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych.*— Warszawa, 1994.— S. 41–48; *Grybosiova A. Op. cit.* — S. 79; *Krzyżanowski P. Fleksja // Język polski [Najnowsze dzieje języków słowiańskich].*— Opole, 2001.— S. 83–84; пор. також щодо змін у морфології сучасної македонської мови: *Каранфиловски М. Современное состояние и развитие македонского языка // Wiener slavistischer Almanach.*— 2003.— Bd 52.— С. 122–123.

⁷ Див., зокрема: *Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // Slavica.*— 1958.— Roč. 27. Seš. 3.— С. 334–352; *Jedlička A. Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturach // Slavica Pragensia.*— 1969.— XI.— S. 93–101; *Buttler D. Procesy multiwerbizacji we współczesnej polszczyźnie // Poradnik językowy.*— 1978.— Zesz. 2.— S. 54–62; *Anusiewicz J. Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim.*— Wrocław, 1978.— 200 s.; *Szczepańska E. Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim.*— Kraków, 1994.

⁸ Однак у нормативних словниках (найімовірноше через звичайну інертність і вагання лексикографів, а не їхній «чоловічий шовінізм») лишаються як іменники тільки чол. р. *гуру* (у тому числі і в переносному значенні), *маестро, парвеню, тифозі* (хоча серед футбольних уболівальників є, звичайно, й жінки), *мафіозі / мафіозо* (переносне значення цього слова може, безперечно, стосуватися й жінок), *кокні, янкі, буржуа*, назви за родом занять (з ширшою участю тепер уже й жінок): *аташе (прес-аташе), порт'є, рефері, шансон'є* (суфіксальний іменник жін. р. *шансонетка* давно вже є застарілим).

⁹ *Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : Дис. ... канд. філол. наук.*— К., 2004.— С. 137.

Основні ж процеси аналітизації в межах категорії іменника відбуваються по лінії словозміни / формотворення — це:

1) насамперед зростання питомої ваги одиниць з ознаками невідмінюваності в межах недавно запозиченої (неслов'янської) лексики¹⁰, в основному з фіналлю на голосний, — наприклад, у назвах осіб, тварин та штучних істот: *барбиста, ніндзя, мачо, папараці, сек'юриті, тамагочі, хаскі*; у назвах неживих реалій: *барбекю, боді, євро, караоке, мілітарі, селфі, фентезі* та ін. Іменники на приголосний також можуть функціонувати як невідмінювані, але частіше тільки на початковій стадії запозичання, поступово набуваючи ознак відмінюваності (нерідко з варіантністю відмінюваних і невідмінюваних форм): *унісекс, хайтек* («досягнення, виставка *хайтеку*», тобто високих технологій; англ. *hi-tech*), *кеш* «готівка» — від англ. *cash* («Покупцям кредит був не потрібен: вони збиралися розраховуватися “*кеш*”»). — ВК, 16.02.2000, с. 6; тепер цей іменник звичайно вживається як відмінюваний). Це переважно: а) власні назви (за походженням) — прагмоніми, ергоніми і т. ін. (у написанні часто зберігається оригінальна латиниця): «мати свій сайт в Інтернет / в Інтернеті, у “Фейсбук” / у “Фейсбуці”, в Інстаграм / в Інстаграмі»; «Жити без “Стиморол” / без стиморолу неможливо!» (з реклами цієї жувальної гумки); б) складені назви (загальні і власні) — відтворення англійських атрибутивних словосполучень та сполучень іменника з прийменником (за відмінками такі одиниці відмінюються частіше, ніж за числами): «купувати в секунд-хенд / в секунд-хенді» (відмінювана форма тепер значно переважає, пор. у мн.: «секонд-хенди Києва»); «телевізійні ток-шоу відбуваються в прайм-тайм / в прайм-таймі», «у ранковий та вечірній прайм-тайм / прайм-тайми»; «дивитися в онлайн / в онлайні» (останнє тепер значно частіше);

2) у деяких інших випадках¹¹:

а) дещо несподіване явище досить частотної невідмінюваності актуалізованого у вжитку питомого іменника *віче*: «на народному *віче*», «учасники всеукраїнських *віче*»;

б) поки що не дуже виразна тенденція до надання ознак невідмінюваності іменникам чол. р. на приголосний — назвам осіб жіночої статі за соціальним статусом, родом їхньої діяльності і т. ін. (за наявності лексичного вираження значення особи жіночої статі — переважно в позиції після етикетних найменувань за формулою «пані...»): «Щиро дякую пані *професор* С. А. К-ій за переклад моєї статті українською мовою» (примітка від імені автора статті з Польщі. — Журн. «Українська мова», 2008, № 2, с. 3), «За загальною редакцією *доктор* філологічних наук С-ої Л. О.» (у вихідних даних збірника: Українсько-російська двомовність. К., 2007, с. 2)¹².

¹⁰ Зростання обсягу невідмінюваних іменників під впливом мовної глобалізації відзначають у межах обстежуваного періоду навіть у західнослов'янських мовах, де, як відомо, існують досить міцні традиції переведення значної їх частини до категорії відмінюваних (див., наприклад: *Handtke* К. Ор. cit.— S. 43; *Grybosiowa* А. Ор. cit.— S. 78–79; *Ажнюк* Б. М. Англiзми...— С. 204–206).

¹¹ Тут не розглядаються досить частотні позанормативні випадки невідмінюваності слов'янських власних назв на -о на зразок *під Дубно, до Внуково, «бої в Косово», «з сином югославського диктатора (Слободана Мілошевича.— О. Т.) Марко»* (ВЗ, 3.08.1999), які мали певне поширення й давніше під впливом російської мовної практики.

¹² Пор. відповідні конструкції польської мови на зразок «*zwtócić się do*

2.1.2. Числівники. Це:

1) увиразнення в публічному мовному просторі невідмінювання кількісних числівників (явище, поширене, звичайно, й задовго до описуваного періоду, але раніше — в умовах більш контрольованого публічного мовлення — воно не так упало в очі), причому не тільки складених, а навіть найуживаніших простих і складних (це зумовлено й тим, що мовці частіше бачать написаними цифри, а не слова, а щодо складених числівників — також більшою чи меншою громіздкістю їх відмінювання): «створюються комісії з *п'ять* чоловік», «постраждало більше *сто* осіб», «близько *чотириста* автомобілів», «годинник коштує близько *сто п'ятдесят* євро»; навіть в авторській мові журналістів у друкованих ЗМІ: «Від *чотириста* гривень з особи можна поселитись уже у покращений номер» (ВЗ, 20.06.2013, с. 11);

2) дальше поширення в усному мовленні незмінюваних і спрощених за структурою форм кількісних числівників — як двох окремих складних (замість однієї складеної) або простих — замість відповідних змінюваних порядкових або вже усталених у конкуренції з ними незмінюваних повних кількісних числівників:

а) на позначення років століття (ніби за зразком англійської мови): *пиво «сімнадцять п'ятнадцять»* (пиво марки «Львівське 1715»), *Євро двадцять дванадцять* (чемпіонат Європи з футболу Євро-2012, який проходив в Україні, — його офіційна усна назва «Євро дві тисячі дванадцять»), *«Дев'ятнадцять сорок чотири»* — так часто називали пісню «1944» (про масову депортацію кримських татар у травні 1944 р.), з якою українська співачка кримськотатарського походження Джамала посіла перше місце на конкурсі Євробачення в травні 2016 р.;

б) на позначення числа й місяця — модель, відома й давніше в ХХ ст., але тепер вона стимулюється й калькуванням відповідних зворотів англійської (розмовної та медійної) мови: *теракт «сім / сім»* (про серію вибухів у Лондоні 7 липня 2005 р.), *теракт «дев'ять / одинадцять»* — з інверсійним, як для української мови, порядком позначення числа і місяця (про гучні авіаційні теракти у США 11 вересня 2001 р.);

в) на позначення номерів чого-небудь — модель, також відома в ХХ ст. (наприклад, номери військових частин, польової пошти на зразок: в/ч 3037 — у вимові *«тридцять тридцять сім»*, п/п 44464 — *«сорок чотири чотиріста шістдесят чотири»*), а також випадки на зразок «зателефонувати за номером *дев'ять один один дванадцять»*, тобто 9-11-12), але тепер вона ще частіше привертає до себе увагу: *генплан дванадцять двадцять п'ять* (Генеральний план розвитку Києва № 1225, прийнятий Київрадою 2015 р.), *законопроект двадцять шістдесят один*, тобто № 2061, і под. (усні назви номерів законопроектів у Верховній Раді).

2.1.3. Дієслова. Тут виділяється кілька тенденцій, перша й друга з яких активізувалися як наслідок посилення дії кодифікаційних мовних факторів, а третя якщо й не посилилася, то принаймні істотно не зменшила своєї активності в загальному контексті сучасної мовної глобалізації:

1) певна активізація у вжитку (з виходом за межі розмовного та художнього стилів) форм давноминулого часу на місці узвичаєних протягом ос-

profesor Stankiewicz», а також у мові українців Польщі: Михайло Лесів. Згадка про *Професор* Марію Пшеп'юрську-Овчаренко (Український альманах 1999. Варшава, 1999, с. 426).

таних десятиліть форм просто минулого часу — наприклад, у межах однієї статті: «уже слов'янофіли *задекларували були* <...> й поставили <...>», «отой псевдоінтернаціоналізм, що *перетворив був* <...>, мав лише одну мету», «ще Масарик <...> *звернув був* увагу на те, що <...>» (журн. «Сучасність», 1993, № 2, с. 62-64)¹³;

2) певна активізація у вжитку пасивних дієприкметників у предикативній позиції (з наявною або нульовою дієслівною зв'язкою) — на місці досі узвичаєного вживання зворотних дієслів зі значенням пасивного стану (як такого, що, на переконання певних кіл мовного соціуму, не є характерним для української мови): «*Вживані* також паралельні форми з **-ові**: у будинкові, <...>» (УП-99, с. 114; пор. це місце в чинному УП-93, с. 73: «*Вживаються* також і паралельні форми <...>»), «В українській мові не *вживані* так звані активні дієприкметники теперішнього часу»;

3) продовження тенденції до формування двовидовості в нових дієсловах іншомовного походження, а також в окремих дієсловах з питомими коренями (але з іншомовним суфіксом), коли значення того чи іншого виду виявляється з лексико-синтаксичного контексту¹⁴, наприклад: *девальвувати, дистанціювати, доларизувати, екстрадувати* (від *екстрадиція*), *іконізувати, корпоратизувати, лобіювати, люструвати* (від *люстрація*), *позиціонувати, спонсорувати, структурувати, тінізувати* (*економіку, доходи*) та багато інших. Значно помітнішим у цій сфері став, однак, процес протилежної спрямованості — до «розформування» двовидовості (див. п. 3.3.3.1).

2.2. Синтаксис. Це:

1) увиразнення в багатьох випадках (передусім у зв'язку з лібералізацією діяльності ефірних ЗМІ) конкуренції між позанормативними прийменниковими і вже усталеними, нормативними безприйменниковими формами керування¹⁵ — це стосується насамперед конструкцій з прийменником *про* (для вираження об'єктних відношень при дієсловах або віддієслівних іменниках, предикативах, рідше при інших іменниках): «соціопитування *показують про* падіння рейтингів», «я *очікую про* те, що <...>», «*передбачено про* те, що <...>», «*про* це *слід мати* на увазі», «*програма про* реформи», «немає жодного *факту про* те, що <...>», «прокоментуйте ваше *бачення про* ситуацію»;

2) інтенсивне поширення номінацій на зразок «*Родовід Банк*» (род. «*Родовід Банку*») і т. д.: див. 2.3. 1) з окремих написанням (розряд мовних одиниць, проміжних між складеними словами, тобто рівнем словотворення, і аппозитивними словосполученнями, тобто рівнем синтаксису);

3) активізація в публічному мовному просторі використання дієслівної зв'язки *є* в складі іменного складеного присудка (у тепер. ч.) у конкуренції

¹³ Пор. таку ж тенденцію в білоруській мові новітнього періоду: Садоўскі П. Інавацыі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы. — Мінск, 2001. — С. 234.

¹⁴ Пор. зростання кількості двовидових дієслів іншомовного походження в аналітичних болгарській і македонській мовах: Буров С. Знач. праця. — С. 15; Каранфиловски М. Знач. праця. — С. 123.

¹⁵ Ця тенденція, як відомо, фіксується в різних слов'янських мовах протягом усієї їхньої писемної історії, закріпившись у багатьох випадках уже як нормативне явище, і триває на сучасному етапі — див., наприклад: Шведова Н. Ю. Знач. праця. — С. 40–52, 59; Гловинская М. Я. Изменения в морфологии и синтаксисе. — С. 214–229; Sosnowski W. Op. cit.

зі звичайними для сучасної літературної мови конструкціями з нульовою зв'язкою (у живому мовленні вихідців із Західного регіону України та тих, хто орієнтується на це як на певний зразок): «Це є “Вікна”!» (слова ведучого цієї популярної телевізійної інформаційної програми в середині 90-х років), «У чому є суть наших проблем?».

2.3. Словотворення.

2.3.1. Іменники. Це:

1) експансія запозичуваних (переважно з англійської мови ¹⁶) і творення за цим зразком моделей складних слів без сполучного голосного (юкстапозитів) і/або аппозитивних словосполучень з першим (*еспресо-кавоварка*, *WiFi-інтернет*), рідше з другим (*кавоварка-еспресо*, *інтернет WiFi*) невідмінюваним компонентом, що має атрибутивне, об'єктне або синкретичне атрибутивно-об'єктне значення. Правопис таких утворень — написання їхніх компонентів окремо (часто це наслідування англійської орфографії), через дефіс або разом — у сучасній мовній практиці поки що значною мірою варіюється, хоча з переважанням їх графічного оформлення саме як складних слів — частіше з написанням через дефіс і рідше (звичайно у випадках, коли один з компонентів або й обидва в українській мові самостійно не вживаються: *бодибілдінг*, *бойфренд*, *іміджмейкер*, *попкорн*, *флешмоб* і под.) разом ¹⁷. Їхніми компонентами є не тільки (ново)запозичені, а й питомі або давніше засвоєні слова (як з більш чи менш індивідуальним, так і з «серійним» уживанням у складі таких утворень). Наприклад: *барбекю-ніч*, *дата-штамп*, *коктейль-прийняття*, *конгрес-хол*, *контент-аналіз*, *майстер-клас*, *ню-художник*, *тату-салон*, *фокус-група*; з першим «серійним» компонентом: *арт-(галерея, комплекс, студія, ринок, фестиваль, директор, критик)*, *бізнес-(група, клас, середовище, школа, контакт, форум, клімат, тур)*, *інтернет-(газета, кафе, магазин, форум, користувач, знайомство)*, *секс-(індустрія, послуги, скандал)*; з другим «серійним» компонентом: *бізнес-центр*, *кол-центр*, *сервіс-центр* і под.; *караоке-бар*, *коктейль-бар*, *суші-бар* і под.; утворення індивідуальнішого характеру: *анекдот-клуб* «Золотий гусак» (на різних каналах українського телебачення), *вишкіл-гра* «Козак-квест». Власні назви — найменування установ, організацій, товарів та ін. — мають різноманітнішу структуру і частіше оформляються не тільки як складені слова, але і як словосполучення, однак з невідмінюваним першим компонентом, що особливо сприймається як чужорідне явище в структурі української мови.

¹⁶ З окремими запозиченнями такого роду з інших мов, наприклад: *Гете-Інститут* / *Гете Інститут* [в Україні], уживається також слов'янізований варіант *Інститут Гете* (нім. *Goethe-Institut*); «*Кіндер-сюрприз*» / «*Кіндер Сюрприз*» — шоколадне яйце, всередину якого вкладено пластиковий контейнер з іграшкою або сувеніром (іт. *Kinder* — від нім. *Kinder* «діти» — *Sorpresa*).

¹⁷ У болгарській мові утворення на зразок *теніс корт*, *інтернет геній*, *офіс техніка*, *рок звезда*, що стали широко вливатися від 1989 р. з англійської мови, розглядаються від початку 2000-х років уже не як складні слова (з написанням разом), а як атрибутивні словосполучення (див.: *Вачкова К.* Значч. праця.— С. 219; *Буров С.* Значч. праця.— С. 17–20). Пор. також думку й деяких русистів, що з огляду на масовість написання компонентів подібних утворень окремо, а не через дефіс це також уже слід вважати нормою — як явище не тільки словотворення, а й синтаксису: *Глазовская Е. А.* Через дефіс или раздельно? // *Русская речь.*— 2015.— № 5.— С. 42, 44 (див. також: *Голанова Е. И.* О мнимых сложных словах (развитие класса аналитических прилагательных в современном русском языке) // *Лики языка : К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской.*— М., 1998.— С. 31–39).

Наприклад, у назвах комерційних банків: «Альфа-Банк», «Артем-Банк», «Місто-банк», «Одеса-банк», «Полтава-банк» та ін. і «Ідея Банк», «Кредит Європа Банк», «Родовід Банк» та ін. (род. «Родовід Банку» і т. д.) (замість традиційного оформлення подібних назв з прикладкою — власною назвою в постпозиції: банк «Родовід» і под.); в інших випадках: *Донбас Опера* — Донецький театр опери і балету (наприклад: «колектив *Донбас Опера*», «солісти *Донбас Опера*», «примадонна *Донбас Опера*»: УМ, 15.02.2013, с. 2); «*Торчин продукт*» (торговельна марка, де перший компонент — назва населеного пункту), будівельна компанія «*Еліта-центр*», журнал «*Рейтинг-аналіз*», «*Аргумент-газета*» (західноукраїнський тижневик, м. Львів), «*Гоголь-парк*» (перший всеукраїнський фестиваль дерев'яної скульптури в Миргороді), «*Максим-парк*» (міський парк атракціонів, м. Лисичанськ), дитячий телефестиваль «*Зіркафест*» (2013 р.); аж до випадків на зразок «*Гумор-клуб*» (КВ, 1996–1997 рр.: назва рубрики), «*Лукаш-словник*» (назва публікації Богдана Жолдака про потребу у виданні словника мови перекладів та рукописних матеріалів Миколи Лукаша. — Газ. «Слово», 1992, ч. 20–21).

На перетині власних і загальних назв стала інтенсивно розвиватися сформована ще за радянського часу (за зразком запозичення *Waterгейт* — англ. *Watergate*) модель на позначення певних суспільно резонансних скандальних подій із суфіксоїдом **-гейт**: *з(Г)онгадзегейт*, *к(К)учмагейт*, *касетгейт*, *кольчугагейт*, *Тимошенкогейт*, *Юценкогейт*, *Януковичгейт* ¹⁸.

У складі обох цих розрядів— загальних і власних назв — першими компонентами можуть бути звукові, графічні (з вимовою їх як літер або української, або англійської мов, у тому числі з їх лексикалізацією: *есемес-повідомлення*), графічно-цифрові аббревіатури: *ВІЛ-інфекція*, *PIN(ПН)-код*, *IT* (читається: *ай-ті*)-*індустрія*, *-фахівець* та ін. (*IT* — інформаційні технології), *ЛГБТ-спільнота*, *DVD-програвач*; *FM(ФМ)-діапазон*, *-частота*, *-станція*, *-приймач* (пор. давніше з постпозицією таких аббревіатур, наприклад: *на частоті УКВ*); *3D(ЗД)* (в обох випадках читається як «три де»)-*формат*, *-зображення*, *-окуляри* і т. ін. («Кіноакторів замінять *3D-моделями*». — Е, 11.07.2013, с. 24); *SMS(СМС-, смс-, ес-ем-ес-, есемес-)-повідомлення*, *-голосування*, *-маркетинг*; у власних назвах: «*БТА Банк*», «*ВТБ Банк*»; пор. уже з обома українськими компонентами: «*ТБ-тиждень*» (рубрика тижневих телепрограм у газ. «День»).

З першими компонентами — літерами *e-*, рідше *i-*, рідко *m-* (вони співвідносяться з початковими літерами слів *електронний*, *інтернет*, *мобільний*, але самі ці моделі прийшли з англійської мови): *e-пошта*, *e-журнал*, *e-каталог*, *e-квиток*, *e-магазин*, *e-урядування*, з 2016 р. стало активно вживатися *e-декларування*; *i-аптека*, *i-банк*; *m-бізнес* (зафіксовано поки що лише у власній назві — назві компанії «*М-БІЗНЕС*») ¹⁹.

¹⁸ Див. докладніше: Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). — К., 2015. — С. 35.

¹⁹ Пор. раніше (ще з 90-х років) та інтенсивніше формування моделей творення складних слів з першими компонентами — літерами *e-*, *i-*, *m-* (скороченнями відповідно від прикметників *elektronický*, *internetový*, *mobilní*), наприклад, у чеській мові — одній зі слов'янських мов з традиційно сильними пуристичними традиціями: *e-forum*, *e-hra*, *e-magazin* та ін., *i-buziness* (*i-byznys*), *i-kavárna* та ін., *m-buziness* (*m-byznys*) та ін.: *Opavská Z. Neologizmy s novými komponenty e-, i-, m- v české slovní zásobě // Współczesna komunikacja językowa.* — Warszawa, 2008. — S. 181–193.

Це явище стало поширюватися, звичайно, не зовсім на порожньому місці, оскільки в українській мові вже існувала певна традиція подібних утворень: а) це складені іменники (в основному іншомовного походження) на зразок *луна-парк, бас-гітара, джаз-оркестр, рок-музика (рок-опера та ін.)*, особливо в науково-технічній та інших спеціальних сферах: *брutto-вага, нетто-вага, блок-апарат (блок-система та ін.), дизель-мотор (дизель-поїзд та ін.), експрес-аналіз, крекінг-процес, резус-фактор, грам-а-том, джоуль-секунда* і т. ін., *папілома вірус*, у тому числі з абрєвіатурами, назвами літер: *ДНК-аналіз, РНК-полімераза, УКВ-діапазон (передавач), УФ-проміння, X(ікс)-проміння, гамма-метод* і под.; б) це власні назви установ та організацій з першим компонентом — назвою відповідного міста, регіону. Якщо такі назви з першою основою — іменником на приголосний на зразок «*Київгаз*», «*Київпроект*», «*Волиньзалізобетон*» ще можуть хоча б якоюсь мірою нагадувати абрєвіатури з першою усіченою основою (на зразок *медкомісія* і под. — від *медична комісія*), то щодо назв з першою основою на голосний не лишається сумніву в належності їх саме до юкстапозитів: наприклад, назви виробничих об'єднань ще радянського часу «*Полтаваконоплепром*», «*Полтаванафтогаз*», «*Ровнодерев*», «*Ровнозалізобетон*», «*Чернівцілегмаши*» (і, безперечно, саме за цим зразком, а не за зразком моделей англійської мови вже в назвах аналогічних організацій нового часу: «*Вінницяводоканал*», «*Карпатибудінвест*», ПАТ «*Лубнифарм*», «*Рівнегаз*», «*Прикарпаттяобленерго*», «*Черкасиобленерго*»), назви кіностудій союзних республік «*Грузія-фільм*», «*Молдова-фільм*»; в) це також залишки давньої моделі побудови аппозитивних композитів на зразок *жар-птиця, козир-дівка, сон-трава*. Проте, звичайно, сучасна іншомовна експансія подібних утворень стала б цілком можливою й без цієї внутрішньої підтримки²⁰. Пор. також різку активізацію в польській мові цього періоду під впливом англійської мови двох моделей творення таких складних іменників, до того загалом непродуктивних, — складних слів: а) у конкуренції зі словосполученнями з другим компонентом — незмінюваним прикметником (*film wideo* — *wideofilm*) і б) з першим компонентом на приголосний (*biznespartner, seksskandal*)²¹.

²⁰ Найбільшу схильність серед слов'янських мов до переймання з англійської мови моделей відзначених атрибутивних конструкцій виявляють аналітичні болгарська та македонська мови (у болгарській мові вони мають виразні паралелі з явищем давніших часів — поширюваним з турецької мови ізафетом: *рахат лукум, тахан халва, курбан байрам*), наприклад: *МВР шеф* (замість *шеф на МВР*), *БСП лидер, НАТО генерал, ТВ програма, US президент*, функціонування в мові реклами конденсованих конструкцій на зразок *кафе вкус* — замість *вкус на кафе* «смак кави» (*Буров С.* Знач. праця. — С. 17–20; *Вачкова К.* Знач. праця. — С. 219; *Станчева Р.* Прояви на абрєвиацията в днешния български език // *Български език*. — 2015. — Кн. 1. — С. 40–41); *фер* (англ. *fair*) *човек (жена, игра), портабл телевизор* (*Каранфиловски М.* Знач. праця. — С. 123). Пор. також: *Ейсман В.* Типы бессоюзных составных существительных в русском и их соответствия в южнославянских языках // *Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков*. — М., 1994. — С. 162–168. Пор. аналогії з явищем ізафету щодо відповідних утворень у сучасній російській мові: *Костомаров В. Г.* «Изафет» в русском синтаксисе словосочетания? // *Словарь — грамматика — текст*. — М., 1996. — С. 212–217.

²¹ Див.: *Земская Е. А., Ермакова О. П., Rudnik-Karwat Z.* Особенности русского и польского языков на рубеже XX–XXI вв. // *Славянское языкознание : XIV Междунар. съезд славистов [Докл. рос. делегации]*. — М., 2008. — С. 242–244.

Щодо подібних утворень з першим компонентом на приголосний, то, звичайно, слід постійно мати на увазі, що частина з них може бути наслідком тенденцій не до аналітизму в загальному руслі мовної глобалізації, а, навпаки, до синтетизму в межах відповідних внутрішніх мовних процесів — як творення складноскорочених слів з першим усіченим компонентом²²;

2) активізація творення або частіше запозичання вже готових невідмінюваних іменників (на голосний), що виникають шляхом словотворчої апокопи: *аудіо, відео, диско* (пор. *дискотека*), *емо* — відповідна молодіжна субкультура (англ. *emo* — від *emotional*), *етно* — етнічна музика, дизайн, архітектура, *техно* (стиль у музиці, архітектурі, дизайні — англ. *techno*); *промо* — промоція, промоакція, промокампанія (англ. *promo*); *еро* — про твір еротичного змісту (за аналогією до раніше виниклого *порно*), *мазо* — від *мазохізм* і за цим зразком *садо* (з появою кінцевого *о*) — від *садомазохізм*: «— Я хочу працювати, не відволікаючись на *садо-мазо*. *Садо-мазо* мені взагалі не цікаве». — Д, 27.06.2012, с. 6) (пор. давніші утворення / запозичення такого плану: *міні, максі, максі, стерео, порно, ретро*).

2.3.2. Прикметники. Це:

1) зростання серед запозичуваної (неслов'янської) лексики кількості невідмінюваних прикметників (частина з них проходить перед цим етап уживання як іменників і як прислівників: див. пп. 2.3.1 і 2.3.3) — як на голосний: «борець *сумо*», «у ритмі *диско*», «стиль, дівчина *емо*», «стиль *етно*», «стиль *мілітарі*», «жінка *сексі*», «діти *індиго*», «соус *барбекю*», так і на приголосний: «кури, курчата *гриль*», «колір *металік*», «сік *фреш*», «у режимі *онлайн*» («фільми, кіно *онлайн*»), «матч *плей-оф*», «одяг, склад, магазин *секонд-хенд*», «пальто *унісекс*», «кредит *стенд-бай*»; «Кінотеатр демонструє фільми в режимі *нон-стоп*», «Танцівниці-*топлес* годинами звивались на підвищеннях танцпідлоги клубу» (Д, 18.09.1999), «Під Києвом виявили “*хай-тек*” (англ. *hi-tech* — скорочення від *high technology, high tech*) наркотеплицю з урожаєм марихуани» (т/к «Еспресо», 24.03.2017: у титрах); у препозиції, хоча зробити в таких випадках однозначне розмежування між словосполученням з незмінюваним прикметником (з написанням окремо) і складеним словом-іменником з атрибутивним компонентом (див. 2.3.1) можна, звичайно, далеко не завжди: «*онлайн* реєстрація, трансляція, переклад, телебачення, кінотеатр, магазин», «*нон-стоп* музика» (по радіо), «*секонд-хенд* одяг, магазин», «*сексі* жінка». Це явище також певною мірою спирається на вже наявну традицію, пор., наприклад: *вага бруutto, година пік, програма-мінімум, мова комі / комі мова, література їдиш / їдиш-український словник*. У такий процес ад'сктивації втягуються й відмінювані іменники та атрибутивні словосполучення, наявні в мові давніше (особливо в мові реклами), пор.: «автомобіль *кольору [мокрого] асфальту*» / *кольору [мокрый] асфальт* / *колір [мокрый] асфальт*, «свічка з запахом *апельсина*» / «з запахом *апельсин*»²³;

²² Так, як відзначають дослідники, є більше підстав вважати, що в складних словах на зразок рос. *интим-сервис, штрих-код, эконом-класс, элит-класс* перша частина утворена способом усічення відповідно від уже наявних прикметників *интимный, штриховой, экономический, элитный* (Горбов А. А. *Топ-метод, экспресс-номинатив, эконом-класс: о русских именных композитах с атрибутивным элементом в препозиции к вершине* // Вопр. языкознания. — 2010. — № 6. — С. 26–36).

²³ Див. також: Левонтина И. Б. Грамматика потребления : Рекламный дискурс и активные процессы в синтаксисе современного русского языка // *Mega Ling* 2006 : Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій : Доп.

2) поширення складених прикметників з першим компонентом — невідмінюваною ініціальною абrevіатурою з а) об'єктивним і рідше б) атрибутивним значеннями: а) *IBM-сумісний* (англ. *IBM-compatible*: про типи персональних комп'ютерів та їхньої комплектації — поєднуваний з комп'ютерами класу IBM), *ВІЛ-позитивний*, *СНІД-асоційований*, *ІТ-орієнтований*, *3D-друкований*. Утворення такого роду мають певну аналогію з уже давніше наявними складеними прикметниками на зразок *ДНК-залежний*, *РНК-вмісний*, *Т-подібний*, *П-подібний*, а також складними прикметниками без сполучного голосного у спеціальних сферах на зразок *ацетилсаліциловий*, *фторхлористий*, *фторорганічний*; б) (також як окремих слів) *бу* або *б/в* (у вимові відповідно *бе-у* і *бе-вє*), тобто «який був ужитку / у вжитку»: «Продаю трюмо *б/в*, темного кольору, в чудовому стані» (П, 9.08.2001) — уживання, відоме, звичайно, й до описуваного періоду, але тепер його частотність значно виросла (в активізованому жанрі публічних оголошень); «тарифи на *ЖК*-(у вимові *же-ка*: житлово-комунальні) *послуги*» (в оголошеннях); *ТВ*-(у вимові *те-вє*: телевізійний) *апаратура*, *-мовлення*; пор. уже давніше наявні в термінології прикметники на зразок *ІЧ*(інфрачервоні)-*промені*.

2.3.3. Прислівники. Це зростання в межах зазначеної частини мови, аналітичної за самою своєю природою (як лексико-граматичний розряд невідмінюваних слів), питомої ваги двох розрядів:

1) активізація вживання і творення одиниць лексико-граматичного розряду безособових предикативних форм на **-но**, **-то**, утворюваних не тільки від дієприкметників док. в. на основі перехідних дієслів (це основний шлях їх творення в сучасній літературній мові), а й від дієприкметників недок. в. на основі перехідних і рідко неперехідних дієслів, — у конкуренції зі зворотними дієсловами зі значенням пасивного стану та дієслівними формами активного стану мин. ч. мн. у неозначено-особовому значенні (крім ознаки невідмінюваності, про їхню аналітичність свідчить уживання у формах мин. і майб. часів відповідно зі зв'язками *було* і *буде*): «Тут неодноразово *бачено* народних депутатів» (КВ, 6.08.1998), « <...> це слово ще не зовсім зникло, але його дедалі жорсткіше *витіснявано* у вузькі спеціальні сфери» (Іван Дзюба. — ДзТ, 24.07.2004, с. 20), « <...> члени комісії не мали в розпорядженні цілого проекту [правопису]. *Обговорювано* окремі частини його. <...> По суті, *готовано* якийсь новий проект»²⁴;

2) активізація запозичання з англійської мови структурного розряду прислівників на приголосний (з формою, що нагадує іменники): «В Україні *нон-стоп* тривають вибори», «дивитися (доступний) *онлайн*», «танцювати (зніматися, засмагати) *топлес*» (з відкритими грудьми — про жінку) і под.; сюди ж — слововживання на зразок «*мінус* другий рівень (поверх) будинку», «паркінг на *мінус* другому рівні» (під поверхнею землі)²⁵.

2.3.4. Певна активізація процесів міжчастиномовної конверсії (у межах запозичуваної лексики). Одночасно з різким розширенням в україн-

наук. конф. (Крим, Партеніт, 2006 р.).— К., 2006.— С. 42.

²⁴ Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст.— К., 2002.— С. 28–29.

²⁵ Таке слововживання активізувалося під впливом англійської мови, але, безперечно, має й певну внутрішню опору, пор.: «температура *мінус* / *плюс* десять градусів (сягає *мінус* / *плюс* десяти градусів)», «температура до *мінімум* / *максимум* десяти градусів», а також, наприклад: «будинок номер дванадцять *дріб сім*» (на письмі звичайно: 12/7), «він живе на Центральній *ріг* Канатної».

ській мові новітнього періоду структурного розряду незмінюваних слів різних частин мови — здебільшого іменників, а також прикметників, прислівників (запозичень в основному з англійської мови) — у межах цієї лексики увиразнилося і явище міжчастиномовної конверсії. Це переходи від іменників до прикметників: «курчата *гріль*», «діти *індіго*», «конкурс співаків *караоке*», «магазин *секонд-хенд*», від прислівників до прикметників: «реєстрація *онлайн*», «*нон-стоп* музика», «Радість *нон-стоп!*» (з реклами прохолоджувальних напоїв), «танцівниця *топлес*» і под. (див. також приклади вище).

3. Посилення тенденцій до синтетизму. Комплекс тенденцій цього спрямування в слов'янських мовах на сучасному етапі їхнього розвитку з огляду на його значно меншу представленість не привертає такої уваги славістів, як тенденції до аналітизму²⁶.

3.1. Морфологія.

3.1.1. Іменники. Основні процеси синтетизації граматичних форм іменника відбуваються на рівні словозміни / формотворення — це:

1) певні тенденції (як уже кодифіковані в новітній період, так і некодифіковані) переходу до відмінювання іменників, які досі в «офіційній» літературній мові вважалися / вважаються невідмінюваними:

а) іншомовних іменників на **-о**: *авто*, род. *авта* і т. д., мн. *авта*, род. *авт* і т. д., «сто *єврів*» і т. д., *псевдо*, ор. *під псевдом* і т. д., з *Торонта*; розширення обсягу відмінювання слов'янських власних назв на **-о**: *Тіто* — род. *Тіта* і т. д. (УП-93, с. 104), *Брно* — род. *Брна* (УОС-09; «*Брном* — на пивному трамваї». — ВЗ, 27.06.2013, с. 10);

б) західнослов'янських топонімів у формах сер. р. і множини з кінцевим **-е**, які в самих відповідних мовах та в розмовній мові місцевого українського населення по обидва боки кордонів є відмінюваними (в українізованій формі): *Закопане*, род. *Закопаного* і т. д. (УП-93, с. 116), *Кошице*, *Лідице* — невідм. (УП-93, с. 116), але, наприклад: *Кошиці*, мн., *Лідиці*, мн. — род. *Кошиць* і т. д. (УП-99, с. 181);

2) активізація вживання безприйменникових форм ор. в. у просторовому («спідниця волочилася *землею*», «подорож *замками Європи*»), часовому («*останніми роками* виробництво пива зросло») значеннях і в значенні засобу дії («*дідзнатися телефоном*», «секс *телефоном*»), форм род. в. у часовому значенні («*Минулих виборів* ці штати підтримали Буша». — Т/к «24», 2.11.2008) — з відповідним обмеженням при цьому вживання прийменникових конструкцій (форм місц. в. з *по*, знах. в. з *в* та ін.)²⁷;

3) певні тенденції до обмеження семантичного синкретизму відмінкових форм — це:

а) прагнення до розподібнення форм род. і дав. в. для певних структурних груп іменників III і IV відмін (прихильники таких змін висувають при цьому крім нормотворчого фактора — необхідності відновлення справжніх

²⁶ Дослідники відзначають у цьому зв'язку насамперед зростання дії різних способів слово- і основоскладання та абрєвіації (див., зокрема: *Гутишмидт К.* Значч. праця.— С. 20–21), а також один з різновидів перфективації двовидових дієслів: див. про це п. 3.3.3.1 (*Ohnheiser I.* Системно-структурные тенденции // *Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich]* / Red. nauk. I. Ohnheiser.— Opole, 2003.— С. 320–321).

²⁷ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) // *Мовознавство*. — 2005. — № 3–4. — С. 98–100.

українських форм — також потребу в деомонізації зазначених форм) — з поверненням (за нормами, зокрема, УП-28) для форм род. в. флексії **-и** замість нормативної тепер **-і**: *крови, любови, соли, осени, вісти, смерти* та ін. (це вже закріпилося в титулуванні предстоятеля Української православної церкви Київського патріархату: патріарх Київський і всієї Русь-України); *ви-мени, імени, племени, тімени* (див.: УП-99, с. 120, 122);

б) активізація вживання в публічному мовному просторі форм кл. в. — з відповідним обмеженням при цьому вживання в позиції звертання форм наз. в., яке протягом останніх десятиліть до початку 90-х років набувало дедалі більшого поширення;

в) розширення вживання в род. в. мн. іменників чол. р. на приголосний флексії **-ів** замість нульової флексії, тотожної з формою наз. в. одн., наприклад: *партизанів, солдатів, амперів, каратів* (пор., наприклад, з одного боку, ОСУМ-75, а з другого, — УОС-09).

3.1.2. Прикметники та похідні від них прислівники. Це активізація вживання і творення синтетичних форм ступенів порівняння (у тому числі від відносних прикметників і пасивних дієприкметників) у конкуренції з аналітичними формами: *вдаліший, властивіший, ринковіший, довготерміновіший, захищеніший; найвидовищніший, найкорумпованіший; найпевніше* — від прислівника *певно* (*певне*) у значенні вставного слова: «*Найпевніше, винуватцем аварії є машиніст електрички*» («Студія 1+1», ТСН, 10.03.2011).

3.1.3. Числівники. Це активізація вживання (насамперед у мові ефірних ЗМІ) кількісних числівників у позиції знах. в. при назвах осіб і взагалі істот, згідно з приписами нормативних граматик і правопису, обов'язково у формах, відмінних від форм наз. в.: «зарахувати *двадцятьох трьох* студентів», хоча в живій мовній практиці тут досить вільно вживаються й форми, спільні з наз. в. («зарахувати *двадцять три* студенти» або «зарахувати *двадцять трьох* студентів»), що також не викликає враження порушень мовної норми. Ця тенденція захоплює й парадигми відмінювання тих числівників: *сорок, дев'яносто, сто, двісті — чотириста, п'ятсот — дев'ятсот*, щодо яких навіть нормативні джерела передбачають для знах. в. відступи від загального правила узгодженості їх з належністю поєднаних з ними іменників до категорій істот або неістот (див.: УП-93, с. 85), наприклад: «Вони вбили *ста сорока* двох людей» (т/к «Студія 1+1», ТСН, 2.06.2013), «Наразі звільнили від кримінальної відповідальності *трьохсот дев'яноста* осіб» (т/к «24», «Новини», 9.03.2014), «Президент відзначив державними нагородами *чотирьохсот* учасників АТО» (т/к «Еспресо», «Телекспрес», 29.06.2015).

3.1.4. Займенники. Це посилення тенденції в межах присвійних займенників до обмеження у вжитку форми *їх*, яку нерідко кваліфікують при цьому як явний росізм, на користь *їхній*²⁸. Форма *їх* стала витіснятися — з явно логічно не вмотивованою заміною на *їхній* — навіть у позиції род. в. об'єктного, який, як відомо, відповідає на питання «кого? чого?», а не «чий?», наприклад: «Українська РСР забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови <...>, а також *їхню охорону та використання*» (Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР», стаття 7, 1989 р.), «законопроект про депутатські пільги, спрямований на *їхнє скасування*»,

²⁸ Див., наприклад: *Волощак М.* Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації.— К., 2003.— 2-е, допов. вид.— С. 120; *Тетерятник В.* Більше ніж правопис.— К., 2008.— С. 123.

«політика великих держав щодо малих, спрямована на їхнє економічне *завоювання*» (пор. логічно цілком обґрунтоване вживання цього займенника в позиції род. в. суб'єктного: «*їхнє завоювання*» — тобто те, що вони завойовували).

3.1.5. Дієслова. Це: а) активізація вживання в дієсловах недок. виду синтетичних форм майбутнього часу — в конкуренції з аналітичними формами; б) активізація закликів до уникання у вжитку аналітичної форми наказ. сп. на зразок *давайте поговоримо (поміркуємо і т. ін.)* як російської за походженням і до вживання замість неї форми 1 ос. мн. наказ. сп.: *поговорім(о), поміркуйм(о) і т. ін.*²⁹

3.2. Синтаксис. На рівні синтаксису словосполучення стали помітнішими такі тенденції:

1) активізація словосполучень з узгодженими (тобто змінюваними) означеннями — у конкуренції зі словосполученнями з неузгодженими (тобто незмінюваними) означеннями та додатками, що зумовлено, з одного боку, посиленням напливу колоквіалізмів і професіоналізмів до складу літературної мови в загальному контексті її дальшої демократизації та відповідними впливами з боку англійської мови (це явища, що мають ті чи інші паралелі в інших сучасних слов'янських мовах), з другого, — тенденціями до її дальшої «націоналізації»:

а) словосполучень з означеннями, утворюваними шляхом суфіксації від відповідного іменника або метонімічного зміщення прикметника: *владні органи*, тобто *органи влади*; *безпекова політика*, тобто *політика безпеки* (пор. англ. *security policy*); *успішний політик*, *ефективний менеджер*, *інвестиційний банкір*, розм. *гуманітарний віце-прем'єр-міністр*, тобто *віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань*³⁰;

б) словосполучень з посесивними прикметниками (див. 3.3.2), а також із займенником *їхній* (див. 3.1.4);

2) у загальних межах транзитивізації дієслів — увиразнення переходів від прийменникового до безприйменникового вживання (як наслідок або впливів професійних субмов та англійської мови, або нормотворчого коригування): *інвестувати [кошти і т. ін.] в Україну* — *інвестувати Україну* («Ясний і практичний розум Петра Яцика підказав: треба *інвестувати* юну *Україну*». — ЛУ, 24.05.2001: про започаткування цим канадським бізнесменом Міжнародного конкурсу знавців української мови); активізація перехідного вживання дієслів *голосувати / проголосувати (законопроект, кандидатуру NN)*, яке було наявне й давніше, але в радянський час стало поступатися у вжитку перед уживанням їх з прийменником *за*; у конкуренції

²⁹ Див., наприклад: *Сербенська О., Волощак М.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К., 2001. — С. 88–89.

³⁰ Подібне явище увиразнилося також в інших сучасних слов'янських мовах (див., наприклад: *Gutschmidt K.* Op. cit. — С. 350; *Земская Е. А., Ермакова О. П., Rudnik-Karwat Z.* Знач. праця. — С. 238; *Нещименко Г. П.* Импульсы динамики литературной нормы в современных славянских языках // *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart / K. Gutschmidt (Hrsg.)*. — Thelem, 2002. — С. 178), що певною мірою посилює паралелі в межах слов'янського мовного простору між цим аспектом їхнього синтаксису і відповідними синтаксичними особливостями передусім чеської мови (пор.: *Исаченко А. В.* Знач. праця. — С. 345; *Нещименко Г. П.* Знач. праця. — С. 175).

між зворотами *доходити кінця* (висновку, згоди та ін.) і *доходити до кінця*, *доходить* (приходить) *до висновку* (згоди) — активізація перших із них ³¹.

3.3. Словотворення.

3.3.1. Іменники. Це:

1) тенденції, спрямовані на забезпечення осіб жіночої статі їхніми «власними» («жіночими») найменуваннями, відмінними від відповідних назв осіб чоловічої статі (така практика спирається як на міркування нормотворчо-пуристичного характеру, так і на рекомендації активізованого в цей період в Україні гендерно-феміністичного руху):

а) різка активізація процесів словотвірної фемінізації — уживання і творення суфіксальних дериватів на позначення осіб жіночої статі за родом занять і соціальним статусом, похідних від назв осіб чоловічої статі: *президентка*, *дипломатка*, *кандидатка*, *кікбоксерка*, *кілерка*, *снайперка*, *державниця*, *науковиця*, *драматургиня* та ін. ³², що має своїм наслідком відповідне звуження явища синтаксичної фемінізації, тобто вживання іменників чол. р. для називання жінки з узгодженням їх за змістом у жін. р.;

б) певна активізація вживання і творення корелятивів жін. р. від субстантивованих прикметників чол. р. цієї ж тематичної сфери. Хоча нормативні словники поки що демонструють тут консерватизм, у мовній практиці почастишали випадки як перенесення у сферу публічного вжитку тих одиниць, що й давніше вже функціонували в розмовній мові, так і творення нових корелятивів жін. р. у зв'язку з розширенням суспільних ролей жінки: «молода вчена з України» (КВ, 5.08.2009), *лжевчена*, у знач. ім., ж. (СУМ-20), «СБУ затримала *військову* Національної гвардії, яка шпигувала на Російську Федерацію» (УП, 11.10.2017), «Племінник Ганни Герман тягав *слідчу* за волосся» (ВЗ, 26.07.2012, с. 1), «Завжди веселу і закохану в життя *поліцейську* колеги завжди пам'ятатимуть» (т/к ICTV, «Факти», 27.07.2016), «У Києві збили *патрульну*» (т/к «Еспресо», 18.07.2016);

в) рекомендації щодо використання окремих номінативних форм для певних структурних груп українських прізвищ у застосуванні їх до жінок — щодо відродження їхнього традиційного для української мови оформлення шляхом флексійної і суфіксальної моції від прізвищ чоловіків. Це стосується, по-перше, жіночих прізвищ — за походженням присвійних прикметників (хоча юридичних обмежень щодо флексійного оформлення таких прізвищ для жінок немає, у мовній практиці вони звичайно лишуються незмінними): чинний правопис (УП-93) це питання обходить; у проєкті УП-99 зазначено, що такі прізвища жінок мають форму «залежно від традиції», але серед зразків подано лише незмінні форми *Марія Ковалів*, *Ганна Гринчишин* (с. 166–167); у спеціальному ж довіднику рекомендовано тільки моційні форми жін. р.: *Лесева*, *Грицайшина* ³³. По-друге, подібні пропозиції висувають, хоча й рідше, щодо прізвищ іменникового походження: «Наша мова має предостатньо можливостей, щоб називати жінок жіночими, а не чоловічи-

³¹ Пор. подібне явище в інших сучасних слов'янських мовах: *Бъчваров Я.* Динамика и иновации в болгарския и чешкия синтаксис през 90-те години на XX век // *Littera scripta manet* : Сб. в чест на 65-годишнината на проф. д. ф. н. Василка Радева. — Софія, 2005. — С. 524–525; *Буров С.* Знач. праця. — С. 16–17.

³² Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Актуалізовані моделі... — С. 103–116.

³³ *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей : Словник-довідник. — К., 1996. — С. 302–303.

ми іменами: *Софія Мельничукова*, а не *Мельничук*; *Лариса Хорольцева*, а не *Хоролець*; *Єва Кухаренкова*, а не *Кухаренко*; *Надія Собчакова*, а не *Собчак тощо*» (В. Кузьменко. Починати з виправлення імен : Україноцентризм як метод і керівництво до дії. — УС, 2.03.2000, с. 14); «оформлення жіночих прізвищ на зразок *Ганна Гливенко* є каліченням мови» і тому має бути *Гливенківна* (донька) і *Гливенкова* (дружина)³⁴.

Якщо незмінність прізвищ жінок порівняно з прізвищами чоловіків трактується при такого роду підходах як порушення українських національних традицій, то щодо оформлення жіночих прізвищ у загальних рамках моделі посесивності від прізвища батька або чоловіка, що лишається, як відомо, офіційно закріпленим у чеській і словацькій мовах (*paní Nováková*), поширюючись і на прізвища іноземок (*Margaret Thatcherová*, *Galina Neščimenková*), певні суспільні кола цих країн схильні вбачати тепер у таких мовних маркерах «належності жінки батькам або чоловікові», навпаки, явний факт мовної дискримінації жінки (особливо це увиразнилося в постсоціалістичний період — у загальному руслі орієнтації «на Європу» і з позицій феміністичної лінгвістики)³⁵. В Україні ж поряд з пропозиціями відродити посесивну модель прізвищ для незаміжніх дочок логічно було б сподіватися й на заклики до відновлення аналогічної моделі прізвищ для неодружених синів (на зразок *Забрющенко* — від *Забрюха* в «Конотопській відмі» Г. Квітки-Основ'яненка або *Бульбенко* — від *Бульба* у відомій повісті М. Гоголя), і, оскільки таких пропозицій не чути, тут уже справді важко не запідозрити вияву того самого «чоловічого шовінізму» в мові, проти якого виступає феміністична лінгвістика;

2) у віддієслівних іменниках зі значенням дії — активізація тенденцій або принаймні закликів до їх виразнішого словотвірного розмежування:

а) за значенням завершеності / незавершеності дії: *замикання* (в електромережі) — *замкнення, очолювання — очолення* і под.³⁶;

б) за значенням завершеного процесу / його наслідків: *відновлення* — *віднова, словосполучення* (процес) — *словосполука* (мовна одиниця)³⁷;

3) повніша вербалізація («ослівлення») а) ініціальних абревіатур і б) перших (незмінних) компонентів складених слів — з набуттям ними ознак відмінюваних слів: а) *віп* («дружини наших *вінів*»), *есемес* («розсилати *есемеси*»), *піар*; б) *компакт* — від *компакт-диск, секунд* — від *секонд-хенд* («Чимало країн, які теж пройшли “період секунд-хенду”, відмовилися від ввезення одягу та взуття “з других рук”. Наплив “секонду” негативно позначається на розвитку вітчизняної легкої промисловості». — ВЗ, 12.06.2003), *топ* — від низки юкстапозитів на зразок *топ-новина, топ-тема* і под. («журнал вийшов у *топи* новин»);

4) певна активізація руху в напрямі ширшого впровадження в мовну практику деяких однослівних номінативних моделей (з тим чи іншим орієнтуванням, зокрема, на мовну практику 20-х років та на західноукраїнську

³⁴ *Тетерятник В.* Зазнач. праця.— С. 101.

³⁵ Див., наприклад: *Čtejrková S.* Jazyk pro druhé pohlaví // *Český jazyk na přelomu tisíciletí.*— Praha, 1997.— S. 146–158; *Архангельская А.* Сексизм в языке: мифы и реальность.— Olomouc, 2011.— С. 262–264.

³⁶ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Зазнач. праця.— С. 216–220.

³⁷ Там же.— С. 220–221.

й діаспорну практики, а через їх посередництво — й на західнослов'янські мови, де такі моделі ширше або й широко представлені) — у конкуренції з відповідними достатньо поширеними тепер типами номінативних словосполучень (спільними, зокрема, з російською мовою):

а) замість атрибутивних словосполучень зі значенням підприємств, заводів і т. ін. відповідного профілю (з іменниками *завод*, *фабрика*, *майстерня* і т. ін.) — іменникові номінації із суфіксом **-н-я**: *бляхарня*, *меблярня*, *нафтопереробня*, *ткальня*, *цегельня* та ін., *тренажерня* — замість *меблева фабрика*, *нафтопереробний завод*, *ткацька фабрика* та ін., *тренажерний зал* ³⁸;

б) замість атрибутивних словосполучень з іменником *плата* — субстантивовані прикметники сер. р.: відроджений у вжитку субстантиват *комірне* замість *квартирна плата*; деякі інші подібні випадки, які лишаються поки що тільки рекомендаціями: рос. *пословная*, *поштучная*, *сдельная плата* — укр. *відслівне*, *відштучне*, *відрядне* ³⁹;

в) замість атрибутивних словосполучень з іменником *справа* в позначеннях тих чи інших сфер діяльності: *банківська*, *гірничка*, *музейна*, *шкільна справа* — суфіксальні іменники сер. р. з абстрактним значенням *банківництво*, *гірництво*, *музейництво*, *шкільництво* (пор., наприклад, п. *bankierstwo*, *górnictwo* і под.).

3.3.2. Прикметники. Це активізація:

1) уживання і творення присвійних прикметників (крім орієнтування на мовну практику до початку 30-х років ХХ ст. і сучасної західної діаспори, тут можливий вплив з боку сусідніх чеської і словацької мов, а тепер також і англійської мови) — у конкуренції з конструкціями з посесивним генітивом: «*офіціантова розгубленість*», «*усупереч авторчиній волі*» (Кр., 2005, ч. 5, с. 21), «*Сизоненкова рецензія на Дроздове інтерв'ю*» (ЛУ, 17.09.1998) ⁴⁰;

2) творення суфіксальних відносних прикметників від іменникових основ іншомовного походження — а) від невідмінюваних іменників на **-о** та незмінюваних прикметників і б) від незмінюваних перших компонентів складених слів (з атрибутивним або, рідше, об'єктивним значеннями) та окремих префіксів:

а) *ембарго* — *ембарговий*, *євро* — *євровий* (*євровий рахунок у банку*, *100-єврова банкнота*), *індиго* (*діти індиго*) — *індиговий* (*індигові діти*); сленг. «*фільм — супер*» — *суперовий фільм*;

б) *онлайн-режим*, *онлайн-словник* і т. ін. — *онлайнний* (*режим*, *словник* і т. ін.); *прайм-тайм* (*прайм-час*), *прайм-продукт*, *прайм-новини* і т. ін. — *праймовий* (*час*, *телесеріал*, *випуск новин* і т. ін.); *топ-тема*, *топ-пісня*, *топ-політик* і т. ін. — *топовий* (*тема*, *пісня*, *політик* і т. ін.). Ця тенденція реалізується, з одного боку, в розмовній та професійній мові й має ті чи інші конкретні паралелі насамперед в інших східнослов'янських мовах (*компакт-пудра*, *компакт-диск* — *компактна пудра*, *компактний диск*; *реаліті-шоу* як телевізійний жанр — розм. *реальне шоу*), з другого ж, — під впливом мовної практики західної української діаспори (*бізнес-інтереси* —

³⁸ Див., наприклад: *Тетерятник В.* Знач. праця.— С. 286–287.

³⁹ Там же.— С. 328.

⁴⁰ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Знач. праця.— С. 171–173; пор. подібну активізацію таких конструкцій у сучасній білоруській мові: *Садоўскі П.* Знач. праця.— С. 232.

бізнесові інтереси, прес-конференція — пресо́ва конференція і под.)⁴¹ й може мати відповідники передусім у польській мові.

3.3.3. Дієслова.

3.3.3.1. Тенденції до структурного розподібнення двовидових дієслів⁴². В основі активізації цих тенденцій лежать чинники, з одного боку, власне номінативно-семантичного плану — прагнення до досягнення одно-однозначної відповідності між планом змісту і планом вираження мовних одиниць (кожне значення має співвідноситися тільки з однією й тільки його «власною» формою, і кожна форма має співвідноситися тільки з одним значенням), а з другого, — кодифікаційного характеру, оскільки українській мові, на переконання певних кіл мовного соціуму, не властива така граматична категорія, як двовидові дієслова, і їхня наявність підтримується в її структурі тільки іншомовними впливами (насамперед, зрозуміло, з боку російської мови). Інновації, що виникають з переважанням дії першого з цих факторів, пролягають у загальному руслі дальшої демократизації слововжитку й можуть мати ті чи інші паралелі в інших сучасних слов'янських і насамперед східнослов'янських мовах (це процеси суфіксальної імперфективації і певний сегмент префіксальної перфективації). Інновації ж унаслідок дії насамперед другого фактора реалізуються в напрямі дальшої «націоналізації» УЛМ, стимулюючись також з боку західноукраїнської та діаспорної мовних практик, а через їх посередництво — з боку польської мови.

А. Тенденції до префіксальної перфективації двовидових дієслів:

а) моделі, що виникають під дією першого з названих вище факторів — прагнення мовців до чіткішого вираження завершеного характеру позначуваної дії (передусім у розмовній мові, у професійному слововжитку, нерідко — з конотаціями бюрократичного «жаргону», часто з відповідниками в російській, а також у білоруській мовах⁴³)⁴⁴:

– з префіксом **з(зі, с)-**: *заранжувати, зісканувати, спозиціонувати, сформатувати* та ін.;

– з префіксом **за-**: *заархівувати* (інформ.), *заветувати* (законопроект), *задекларувати* у значенні «зазначити в митній, податковій та ін. декларації», *зазобнувати, заквотувати, запарафувати* (документ), *застабілізувати* (ситуацію, ціни), *застандартизувати* (нову номенклатуру виробів, термінологію) та ін.;

– з префіксом **від-**: *віддублювати* (фільм, пор. уже наявне *продублювати*), *відкоментувати* (подію, ситуацію, промову, пор. уже наявне *прокоментувати*), *відрекламувати* (товар), *відреконструювати* (житловий фонд), *відреформувати* (армію), *відсканувати, відфаксувати, відфіксувати* (ситуацію, пор. уже наявне *зафіксувати*), *відформатувати* (інформ.) та ін.;

⁴¹ Див. докладніше: Тараненко О. О. Знач. праця.— С. 161.

⁴² Там же.— С. 179–197.

⁴³ Див.: Земская Е. А. Активные тенденции словопроизводства. — С. 183; Лукашанец А. Тэндэнцыя да нацыяналізацыі ў рускай, беларускай і ўкраінскай мовах // Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser.— Opole, 2003.— С. 68.

⁴⁴ Цей різновид перфективації двовидових дієслів уже наводили як свідчення наявності в словотвірній системі сучасних слов'янських мов тенденцій, протилежних щодо аналітизму: Ohnheiser I. Системно-структурные тенденции.— С. 320–321.

– з префіксом **про-**: *проанкетувати, проанонсувати, пробойкотувати* («*пробойкотувати* Олімпійські ігри»), *проветувати* (пор. вище значно частотніше *заветувати*), *прогарантувати* («Ми вже *прогарантували* всі витрати <...>»: представник страхової компанії), *продекларувати* (*доходи, товар на митниці, свою позицію*, пор. *задекларувати*), *продіагностувати, продотувати, проінвестувати* (*проект, будівництво*), *проіндексувати* (*заробітну плату, пенсії*), *проініціювати, проінтерпретувати, прокредитувати* (*проект, будівництво*), *пролобіювати, прорекламувати, просканувати* (пор. *відсканувати*), *проспонсорувати, простимулювати, протестувати* (*препарат* — док. до *тестувати*), *профінансувати* та ін.;

б) моделі, що виникають передусім, очевидно, під дією другого з цих факторів — прагнення не просто до семантично точнішої номінації, а насамперед до більш «української» форми (такі одиниці часто мають паралелі в польській мові, вони помітно ширше простежуються в західноукраїнських ЗМІ та в мовленні представників цього регіону, поширюються також через видання з української діаспори; одні з поданих нижче прикладів є абсолютно новими, інші ж — актуалізованими на основі практики до початку 30-х років):

– з префіксом **з(с)-**: *зактивізувати, занонсувати, збойкотувати, здевальвувати* (*гривню*), *зdezорієнтувати, здеваліфікувати, здемократизувати, здемобілізувати, здемонтувати, здисциплінувати(ся), здиференціювати, зідеалізувати, злібералізувати, злокалізувати, змаргіналізувати, змілітаризувати, змодернізувати, знейтралізувати, зратифікувати, зреабілітувати, зревізувати, зукраїнізувати, зуніфікувати, скапіталізувати, скваліфікувати, скласифікувати, скодифікувати, сконтролювати, спрезентувати, спродукувати, sproпагувати, сфінансувати* та ін.;

– з префіксом **за-**: *заакцентувати* (*увагу*), *заанонсувати, задекларувати* у значенні «виступити з декларацією чого-небудь» («*задекларувати* свою позицію»), *заініціювати, заманіфестувати* та ін.;

– з префіксом **у-**: *удокументувати, уконституювати, устabilізувати* («Літературна мова вже *устabilізувалася*». — Журн. «Мовознавство», 1992, № 3, с. 68) (пор. п. *udokumentować, ukonstituować, ustabilizować*), *устандартизувати* (УОС-09);

– з префіксом **ви-** (поки що рідковживані): *вигенерувати, виделегувати, видистилювати, виексплуатувати, виелімінувати* («Такі поняття були *виеліміновані* з обігу як не вигідні...». — Мовознавство, 1991, № 4, с. 4), *виемігрувати* (пор. п. *wygenerować, wydelegować* і под.).

Б. Тенденції до суфіксальної імперфективації двовидових дієслів — вираження значення недок. в. у двовидових дієсловах переважно іншомовного походження із суфіксом **-ува(юва)-** за допомогою суфікса **-овува-** (пор. уже давно наявні форми на зразок *арештовувати, заарештовувати, заоренодувати, організовувати, зорганізовувати, дезорганізовувати, евакуйовувати, сформовувати* та багато інших), які посилювалися, з одного боку, в загальному контексті демократизаційних процесів у мові (зокрема, одиниці розмовного, професійного слововжитку стали частіше вживати в публічних сферах спілкування, сміливіше фіксувати в загальномовних довідниках), хоча поза українською мовою значно менше представлені в слов'янському просторі, з другого, — як один з наслідків ослаблення підсвідомої або й цілком свідомої орієнтації як мовців, так і мовознавців (словниківів, граматистів) на російську мову, у якій у зв'язку з певними структурними особливостями її

суфіксальної системи цей процес виявляється значно менш виразно⁴⁵. Процеси суфіксальної імперфективізації відбуваються, без сумніву, менш помітно для мовної свідомості звичайних мовців порівняно з процесами префіксальної перфективізації, особливо в кодифікаційно-пуристичному напрямі останньої. Наприклад: *автоматизувати, адаптувати, акліматизувати, акредитувати, активізувати, активувати, актуалізувати, ампутовувати, анексувати, анулювати, апробувати, асимільувати, асоційувати, атестувати, госпіталізувати, дегазувати* («В усіх цивілізованих країнах шахти спочатку *дегазують*». — ВЗ, 29.07.2004), *дезорієнтовувати, декриміналізувати, демобілізувати, деморалізувати, денационалізувати, депортувати, дестабілізувати, детінізувати* (доходи, економіку), *дискваліфікувати, диспансеризувати, екранізувати, ідеалізувати, ідентифікувати, ізолювати* («— Гадаю, маніяків не треба *ізолювати* на 50 років, як роблять в Америці». — КВ, 27.06.2003, с. 10), *інтегрувати, комерціалізувати, компенсувати* («Відтепер Кабмін частково *компенсуватиме* сільгоспвиробникам <...> вартість складної сільгосптехніки». — ВЗ, 2.08.2004), *консолідувати, конфіскувати, криміналізувати, легалізувати, ліквідувати* («Президент України <...> утворює, реорганізовує та *ліквідує* <...> міністерства та інші центральні органи <...>». — Конституція України, стаття 106), *локалізувати, матеріалізувати, мобілізувати, модернізувати, монополізувати, націоналізувати, нейтралізувати, нормалізувати, окупувати* «здійснювати окупацію», *оптимізувати, орендувати, паралізувати, популяризувати, приватизувати, ратифікувати* («Комітет у закордонних справах рекомендував парламенту не *ратифікувати* угоду». — УМ, 6.05.2010), *реабілітувати, реалізувати, реанімувати, реквізувати, реставрувати, русифікувати, стабілізувати, узурпувати, українізувати* («Ректори <...> не збираються *українізувати* вищі навчальні заклади в Харкові». — Сл. Пр., 7.04.2005, с. 6), *уніфікувати, утилізувати, формалізувати* та ін.

⁴⁵ Хоча й «система видів російського дієслова намагається зруйнувати двовидові дієслова як інородні щодо цієї системи: звідси численні префіксальні перфективізації (*помиловать, поженить, протелеграфировать, заасфальтировать*) і нечисленні — суфіксальні імперфективізації (*атаковывать, арестовывать, арендовывать, конфисковывать, мобилизовывать, организовывать*)» (Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка.— М., 1981.— С. 174). У межах процесу вторинної імперфективізації в російській мові останніх десятиліть також, до речі, спостерігається певне підвищення активності: *аккредитовывать, демобилизовывать, легализовывать, нейтрализовывать, нормализовывать* (Гловинская М. Я. Потенциальные глагольные формы // Современный русский язык: Система — норма — узус. — М., 2010. — С. 191). Однак твердження, що «двовидові дієслова, утворені із запозичених елементів <...>, поступово відмирають, виходять з ужитку, замінюючись звичайними для граматичного ладу (російської мови.— О. Т.) видовими відповідниками» на зразок *асфальтировать* (недок.) — *заасфальтировать* (док.), *организовать* (док.) — *организовывать* (недок.) і под. (Горбачевич К. С. Изменение норм русского литературного языка.— Ленинград, 1971.— С. 221–222), є, звичайно, явно передчасним.

3.3.3.2. Тенденції до ширшого впровадження певних однослівних номінативних моделей — у конкуренції з відповідними типами словосполучень:

а) замість об'єктних словосполучень «дієслово *займатися* + іменник у формі ор. в.» зі значенням відповідного заняття (*займатися торгівлею, рибальством, столяруванням* і т. ін.) — рекомендації вживати дієслівні номінації, похідні від відповідних назв заняття і самого діяча: *торгувати, рибалити, столярувати* і т. ін. (див., зокрема: РУСКар., РУС-2003)⁴⁶;

б) замість словосполучень «дієслово *робити /зробити* + прикметник у формі ор. в.» зі значенням дій, спрямованих на надання або набуття / позбавлення відповідної ознаки, — дальше розширення обсягу моделей дієслівних номінацій з префіксами відповідно *у-* / *уне-* (це частини відповідних конфіксів), наприклад: *удоступнити, уреальнити, унедійснити, унещасливити* і под. Ці словотвірні типи мають цілком очевидні паралелі з польською мовою, де вони є значно продуктивнішими, і, на відміну від попереднього типу, виявляють достатню продуктивність у всіх книжних стилях.

3.3.4. Прислівники. Це активізація творення однослівних прислівників замість уже наявних неоднослівних зворотів у межах певних моделей:

а) складних безсуфіксних прислівників на зразок: *цьогоріч, тогоріч, минулоріч, цілоріч* (замість *цього року, цілий рік* і под., пор. уже наявні до цього *торік, позаторік, щорік*); *вусібіч, зусібіч, зоднобіч* (замість *в усі боки, з усіх боків, з одного боку*, пор. давніші *врізнобіч, обабіч* і под.); *другодні* (замість *другого дня, на другий день*, пор. *сьогодні*);

б) прислівників, утворених за зразком *вперше, вдруге* і т. д.: *вкотре, вчергове, взайве* — замість *в котрий (черговий, зайвий) раз*.

3.4. Лексико-фразеологічний рівень. У плані більшої органічності для української мови саме синтетичних найменувань порівняно з аналітичними особливу увагу у відповідних зацікавлених колах привертає модель з «розщепленими присудками». Ідеться про дієслівно-іменникові словосполучення, поширені передусім у книжних стилях, — з іменниками, переважно віддієслівними або просто спільнокореновими з відповідними дієсловами, і певними допоміжними дієсловами досить широкого значення (*брати / взяти, давати, вести, мати, робити, чинити, здійснювати* та ін.), замість яких нерідко рекомендують уживати однослівні найменування: замість *брати під сумнів, давати пораду, вести боротьбу, здійснювати (проводити) аналіз (займатися аналізом), робити (чинити) вплив, тримати під контролем* і под. — *сумніватися, радити, боротися, аналізувати, впливати, контролювати* та ін.⁴⁷ Дослідники інших сучасних слов'янських мов теж відзначають

⁴⁶ Див. такі рекомендації ще, зокрема, в кн.: Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови.— К., 1925.— С. 186; СДМ-30, с. 59 (пор. тут, зокрема, й такі номінації, як *комерціювати* — до рос. *заниматься коммерцией, комісіонерувати, факторувати* — до *заниматься комиссионерскими делами*), а також: Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо.— К., 1991.— С. 110.

⁴⁷ Див., наприклад: Непійвода Н. Ф. Сам собі редактор : Порадник з української мови.— К., 1996.— С. 32; Погиба Л. Г., Грибіниченко Т. О., Баган М. П. Складання ділових паперів : Практикум.— К., 2002.— С. 203–205; Українська ділова мова : Практичний посібник на щодень / За ред. М. Д. Гінзбурга.— Х., 2003.— С. 476–477. Слід, однак, пам'ятати, що подібні звороти фіксуються ще з перших пам'яток української мови (наприклад, у староукраїнській книжній мові: *чинити жалобу* — скаржитися, *чинити кривду* — кривдити, *чинити діл* — ділитися, *чинити*

поширення (переважно в книжних стилях) конструкцій з «декомпонованими предикатами»⁴⁸, указуючи також на можливу зумовленість їх активізації свого часу іншомовними впливами — з боку німецької та російської мов, проте питання про їх усунення вже на теперішньому етапі розвитку літературних мов при цьому не ставиться.

4. Підсумкові зауваження. Відзначаючи досить помітний факт активізації в українській літературній мові новітнього періоду тенденцій як до аналітизації, так і, навпаки, до синтетизації її структури на різних мовних рівнях і констатує при цьому дію таких основних чинників, як демократизація мовної діяльності суспільства, впливи мовної глобалізації, посилення прескриптивних тенденцій «національного» характеру в її коригуванні, можна зробити такі, зокрема, висновки.

1. За наявності активізації тенденцій як до аналітизму, так і до синтетизму українська мова значно більшою мірою демонструє свою специфічність на загальнослов'янському тлі у вияві саме останніх.

2. У реалізації тенденцій до аналітизації, активізація яких зумовлена насамперед загальнодемократичними чинниками та впливами мовної глобалізації і які тією чи іншою мірою поширилися на всі слов'янські мови (особливо у сферах іменної словозміни і словотворення, передусім у межах іншомовної лексики), українську мову разом з більшістю інших слов'янських мов можна протиставити насамперед, з одного боку, аналітичним за самою своєю структурою болгарській та македонській мовам, а з другого, — російській мові, у яких цей напрям структурного розвитку виявляється найповніше вираженим⁴⁹.

3. Особливості української мови в реалізації тенденцій до синтетизації пояснюються насамперед активізацією «національно»-прескриптивних чинників — загостренням уваги мовного соціуму до тих маркерів її структури, які вирізняють її на фоні сусідніх слов'янських мов (насамперед, зрозуміло, російської⁵⁰, що мала й продовжує мати особливо потужний вплив на українську) і які протягом останніх століть поступово дезактуалізувалися

мир — миритися та ін.), вони відомі в народно-розмовній мові, причому це не тільки фразеологізовані звороти з елементами образності на зразок *брати / взяти гору, вести перед*, а й звичайні номінативні: *брати опрощення* — прощатися (переважно з покійником), *брати шлюб, вести лік* — лічити, *вести мову* — говорити, *вести розмову* — розмовляти, *ганьбу давати* — ганити, *давати поруку* — ручатися, *мати надію* — надіятися, *складати присягу* — присягати і под.

⁴⁸ Див., наприклад: *Buttler D. Procesy multiwerbizacji...* — S. 56; *Anusiewicz J. Op. cit.* — S. 67–101; *Лукових М. Специјални стилови // Српски језик [Najnowsze dzieje języków słowiańskich]*. — Opole, 1996. — С. 146–148; *Радовановић М. Знач. пр. — С. 163; Hinrichs U. Das heutige Serbisch.* — S. 567; *Gutschmidt K. Op. cit.* — С. 341.

⁴⁹ Пор. навіть висновок, що в сучасній російській мові простежується рух тільки в напрямі аналітизму, тоді як у протилежному напрямі — ні (*Земская Е. А. Активные тенденции словопроизводства.* — С. 193).

⁵⁰ Пор. висновок про повніший синтетизм структури української, як і білоруської, мови порівняно з ширше вираженим аналітизмом російської мови: *Затовканик М. До типологічного профілю української мови // Slavia.* — 1991. — Seš. 2. — С. 197–201; *Затовканик М. К вопросу о микротипологии восточнославянских языков // Slavia.* — 1968. — Seš. 2. — С. 208; див. також: *Więszorek D. Syntetyczność języka ukraińskiego. Ukraińsko-polsko-rosyjskie paralele // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska.* — Lublin, 1996/1997. — Vol. 14/15. — S. 121–131.

(пор. подібні процеси в сучасній білоруській мові). Якщо тенденції до аналітизації наростали в структурі української мови, як і інших слов'янських мов, поступово і в описуваний період за наявності сприятливих соціальних і соціолінгвістичних чинників лише значно інтенсифікувалися, то переважна більшість виявів руху в напрямі посилення синтетизму стала особливо динамічно розвиватися від початку 90-х років. Слід водночас підкреслити, що якщо більшість форм реалізації тенденцій до аналітизації структури української мови виявляється в ній у цілому (у тому числі й у розмовній мові), то прескриптивні тенденції «національного» характеру до синтетизації найповніше реалізуються в тих сферах функціонування літературної мови, де особливо пильно приділяють увагу питанням її чистоти й «питомості», — зокрема, у ЗМІ, в перекладній літературній, теле- і кінопродукції, в термінології.

У мовознавчих і навколомовознавчих колах української культурно-мовної орієнтації висловлюються схвальні оцінки щодо наростання ознак синтетизму — як органічніших для української мови⁵¹. Однак при цьому слід усе-таки мати на увазі, що рух української мови до активізації тих чи інших ознак синтетизму в її структурі є для українськомовного соціуму скоріше не самоціль, а насамперед засіб, і в тих випадках, коли з двох варіантних (синонімічних) одиниць української мови — аналітичної і синтетичної — остання наявна і в російській мові, перевагу можуть віддавати першій. Пор. активізацію вживання в описуваний період таких аналітичних зворотів, як, наприклад, *стосуватися до кого-чого, Велика Британія, переднє слово* — у конкуренції із *стосуватися кого-чого* (пор. рос. *касаться кого-чего*), *Великобританія, передмова*; замість дієслів з не «бажаним» для української мови суфіксом **-ир(-ір-)** пропонують навіть словосполучення: *не лідирувати і репетирувати, а вести перед, бути лідером, проводити репетиції* (див. також у п. 2.1.3 про активізацію у вжитку форм давноминулого часу, пасивних дієприкметників у предикативній позиції замість зворотних дієслів зі значенням пасивного стану).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) словники, інші довідники:

- ОСУМ-75 — Орфографічний словник української мови / С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. — К., 1975. — 856 с.
- РУСКар. — *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. — К., 1998. — 712 с.
- РУС-2003 — Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. — К., 2003. — 1424 с.
- СДМ-30 — Словник ділової мови / Укл.: М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. — Х.; К., 1930. — 248 с.
- СУМ-11 — Словник української мови : В 11 т. — К., 1970–1980.
- СУМ-20 — Словник української мови : У 20 т. — К., 2010–2015. — Т. 1–6.

⁵¹ Див.: *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови. — К., 2004. — С. 254; *Сербенська О., Волощак М.* Знач. праця. — С. 122; *Різниченко О.* Спадщина тисячоліть : Чим українська мова багатша за інші? — Х., 2003. — С. 15.

- СУМ-2012 — Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. — К., 2012. — 1317 с.
- УОС-09 — Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Складенка. — К., 2009. — 9-е вид., переробл. і допов. — 1011 с.
- УП-28 — Український правопис. — Х., 1928. — 97 с.
- УП-93 — Український правопис. — К., 1993. — 238 с.
- УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції. — К., 1999. — 340 с.

б) засоби масової інформації (назви телеканалів подано в тексті):

ВЗ — «Високий Замок» (м. Львів); ВК — «Вечірній Київ»; ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України»; Д — «День»; Дз. т. — «Дзеркало тижня»; Е — «Експрес» (м. Львів); КВ — «Київські відомості»; Кр. — «Критика» (часопис); ЛУ — «Літературна Україна»; П — «Поступ» (м. Львів); Сл. Пр. — «Слово Провсвіти»; УМ — «Україна молода»; УП — «Українська правда» (інтернет-видання); УР-1 — Українське радіо (Перший канал); УС — «Українське слово»; УТ-1 — Українське телебачення (Перший канал).

О. О. TARANENKO

THE CHANGES OF CORRELATIONS BETWEEN THE TENDENCIES TOWARDS ANALYTISM VERSUS SYNTHETISM IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN STANDARD LANGUAGE (END OF XX — BEGINNING OF XXI c.) AGAINST AN ALL-SLAVONIC BACKGROUND

The article focuses on a phenomenon of activation in the Ukrainian standard language of the modern period of tendencies towards both analytization and, on the contrary, synthetization of its structure at different language levels. The following factors are noted to be efficient: a) democratization and liberalization of linguistic activities of a society, b) influence of linguistic globalization, c) strengthening of nationally prescriptive tendencies in its development and, to some extent, d) strengthening of a «female factor» in social life.

Key words: contemporary Ukrainian standard language, analytism, synthetism, democratization of language, linguistic globalization, prescriptive and puristal tendencies in the Ukrainian language.